

nyitott, nemcsak engedi az újabb és hatékonyabb oktatási formák és módszerek keresését, hanem kényszeríti is erre az oktatókat. Ebben a folyamatban létfontosságú a felsőoktatási módszerek állandó frissítése.

Az előadások e kiadványokban való megjelentetése feltétlen hasznos. Valamennyi önálló füzetként is értékes ötleteket ad, szemléletet formál. Tekintve azonban, hogy a szekciósüléseken ezeket viták követték, jó lett volna, ha az előadások mellett a vitában született gondolatok is helyet kaptak volna a füzetekben — szintézisbe hozva azokat az elhangzott előadásokkal.

A sorozat egésze — még így „nyitott”, azaz

folytatást igénylő — állapotban is rendkívül értékes. Akár a felsőoktatási intézmények oktatói részére egy pedagógiai tanfolyam anyagát is képezhetné. A felsőoktatás pedagógiájának a köztudatban sokáig élő nihilista szemlélete féket is jelentett annak fejlődésére. Kell tehát a szemléletformálás, ötletadás és nem kevésbé a bátorítás a megfelelő modern oktatási, nevelési módszerek megtalálásához. Csak helyeselni tudom a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont és a Magyar Pedagógiai Társaság törekvését a felsőoktatás pedagógiájának kibontakoztatására, és várakozva tekintünk a folytatás elé.

KIRÁLY GYULA

ANTONINA KLOSKOWSKA: TÖMEGKULTÚRA. KRITIKA ÉS VÉDELEM

Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 345 oldal.

A sajtó, a film, a rádió és a televízió elterjedése óta állandóan vitatják a „tömegkultúra” problémáját. KLOSKOWSKA könyve nemcsak elméleti elemzésére vállalkozott, hanem a témával foglalkozó bőséges nemzetközi szakirodalom összefoglalására is. Igényes interpretálásában kibontakoznak a közéleti vitákban és a publicisztikában gyakran csak érzelmileg és leíró szinten megközelített problémákör lényeges jegyei, s arra kell rádöbennünk, hogy a tömegkultúrára vonatkozó, sokszor már köz-hellyé koptatott megállapítások a művelődés legnehezebb és egyben legizgalmasabb összefüggéseit takarják.

Érdeklődésünket fokozza, hogy KLOSKOWSKA nálunk szokatlan nézőpontból vizsgálódik: a *kultúranropológia* felől. Ez a főleg amerikai szerzők munkásságában kialakult irányzat nála arra jó, hogy tartózkodjék a kultúra fogalmának idealizált és spekulatív megítélésétől. Az objektívításra való törekvés a tömegkultúrát illetően is felfedezhető: többször hangoztatja, hogy e társadalmi jelenség „tárgyilagos, szenvedélyektől mentes” elemzését nem lehet felfedezni elfogult és utópiába hajló bírálatával. Ezért nem fogadja el az értelmiség megújuló ellenvetéseit sem, amelyek szerinte a kultúra terjesztését a tömegigény kielégítése helyett az *elit szellemi ismérvei alapján történő szelekció* formájában szeretnék elképzelni. Innen ered — felfogásában — a tömegkultúra értelmiségi megvetése és meg nem értése.

E bírálat elutasításában KLOSKOWSKA sok reális érvet sorakoztat fel. Jól rajzolja meg a történelmi előzményeket: utal az első ipari forradalomra, a városiasodásra, az ugrásszerűen jelentkező demográfiai változásokra, melyek nemcsak a társadalomnak, de kommunikációjának is szükségessé tették az eltömegesedését. Rámutat a növekvő szabad időre, a közoktatás

elterjedésére, melyek legalább minimális szinten lehetővé tették a tömegek kulturális igényeinek a megfogalmazását. Találón összegezi, hogy ezek kielégítésére a gépi termelés szolgáltatta a mintát; az formálta ki a tömegkultúra fogyasztójának a pszichikumát olyanra, hogy fogékony legyen a felületes, de erőteljes hatásokra, előszeretettel viseltessen a képzelőerőt meg nem terhelő kifejezőmódok iránt, s meneküljön minden komolyabb szellemi erőfeszítéstől. A kisebb közösségek (család, falu, kézműves műhely) felbomlásával dezorganizált tömeg pedig készséggel fogadta el az új orientációt kínáló tömegközeli eszközöket, szabványosított termékeikkel együtt.

Abban is igaza van, hogy nem lehet a technikai fejlődést a kézművesség, a tömegközeli eszközöket a hagyományos kultúráközvetítés, a tömegek alacsonyabb szinten jelentkező igényeit pedig akár a pusztuló népi kultúra oldaláról, akár a kiváltságos helyzetben levők szemszögéből nézve elítélni. Mindez anakronizmus lenne. KLOSKOWSKA azonban védelmébe veszi a *kultúra kommercializálását* is, azt természetes folyamatnak, s ezért kikerülhetetlennek tekinti. Ezen a ponton válik érvelése erősen támadhatóvá.

Elismeri ugyan a kommersz kultúrában az üzleti érdek manipulatív és leegyszerűsítő jellegét, de érdemeként említi, hogy *fontos tényezője a társadalmi integrációnak, s a tájékoztatás bizonyos elemeit is tartalmazza*. Hangoztatja, hogy a tömegkultúrában a művészetnek nincsenek öncélú elemei, mint az úgynevezett magas kultúrában, amelyet függetlennek mondanak az ember létszükségleteitől s a megismerésre és tökéletesedésre irányuló önzetlen hajlamként értékelnek. A tömegkultúrának viszont „*szociál-pszichológiai funkciója*” van: megkönnyíti az alkalmazkodást a tágabb környezethez és a beil-

eszkedést a társadalomba. Erre nagy szükség van, hiszen „bizonyos fokú homogenitás nélkül semmiféle társadalom sem működhet”. Az uniformizált tartalom esztétikai szempontból lehet alacsonyabbrendű, de szociológiai vonatkozásban feltétlenül pozitív szerepet tölt be.

KŁOSKOWSKA annyira „megértő” a kommersz kultúra iránt, hogy kijelenti, „nem helyes a szervezett kulturális képzést előnyben részesíteni” a szabad időben, amikor ott inkább a *szórakozásra* van igény. Tiszteletben kell tartanunk az ember szórakozáshoz való jogát. Igaz, hogy a kommersz mű a maga szerencés és kimenetelével idilli világot fest, de ez jótékony hatású, mert növeli az ember biztonságérzetét. Igaz, hogy gyakran használja az érdeklődés fokozására az erőszakot, de ezt többnyire a bűnözés elleni harccal kapcsolja össze, s így morális értéke van. Igaz, hogy a mindennapi élet keretein kívül konstruált világba vezet, de ez a kikapcsolódás lehetővé teszi az elidegenedett állapotból való kiszakadást. Ha a tömegközlő eszközöket „az értelmiségi elit kritériumai diktatúrájának vetnénk alá, ez nem a társadalmi tudat magasabb rendű szellemi értékekkel való telítődésével járna”, hanem a *kommunikáció tömegességének* megszűnésével.

Szerinte a tömegkultúrát illúzió lenne megtagadni. Csak *finomításáról* lehet szó. Ennek egyetlen lehetősége: a tömegközlő eszközökben megvalósuló *homogenizáció*. Ez csökkentheti a távolságot a műveltek igénye és az alacsonyabb szintű elvárások között. Egyrészt azzal, hogy helyet ad a magas kultúra népszerűsíthető termékeinek, s így közel hozza azokat a tömegekhez, másrészt azzal, hogy az értelmiséget is „megfertőzi” a tömegkultúra elemeivel. A kultúra degradálódását emlegetőkkel szemben arra hivatkozik, hogy a magas kultúra sohasem volt tömegeké; ezért a homogenizáció mindenképp előbbrelépést jelent. Arra az ellenvetésre, hogy a homogenizáció csak látszólagos, mert az elmaradott tudat a kultúra értékeit csak a kommersz művek mintájára dolgozza fel, azt feleli, hogy amíg ezt vizsgálatokkal hitelt érdemlően nem bizonyítjuk, addig nem is lehet e feltételezést elfogadni.

Elég nehéz különben a szerző álláspontját feltárni, mert könyve inkább a témával foglalkozó elméleti irányokat mutatja be, s csak helyenként vállalkozik azok kommentálására. Megjegyzéseiből azonban kiderül, hogy „semleges és tárgyilagos” szemlélete *egy tisztán empirikus szociológia* következménye, mely óvakodik attól, hogy értékeljen, vagyis a társadalmi

szempontból lényegeset a lényegtelenről megkülönböztesse. Megfogalmazásában a kultúra „*az embereknek a társadalmi közösség általános, az interakció kialakított és elsajátított mintái szerint bekövetkező viselkedését, továbbá ezek termékeit foglalja magába*”. Etnológiai és behaviorista alapú kulturanropológiai meghatározása elvet mindenféle értékelméleti megközelítést. Ámde nemcsak a kulturális javakban gondolkodó idealista újkantianus felfogást, hanem a marxista kultúrafogalom lehetőségét is. Már a korai polgári humanista kultúrafogalomból következően kihagyja a *munka kultúrateremtő* szerepét, annak felismerését, hogy az ember társadalmisága lényegében *közös tevékenység a természet megváltoztatására*, s ezen keresztül az emberi boldogság növelésére, noha ez például PUFENDORF elméletének sarkallatos tétele. Amikor a marxista művelődéstudomány tárgyalja, csak az *anyagi és szellemi kultúra közkeletűvé vált dualizmusát* veszi figyelembe. S mert ezzel — jogosan — nem tud egyetérteni, már nem is gondol arra, hogy létezik marxista antropológia is, és ez sokkal alkalmasabb a kultúra és a tömegkultúra értelmezésére, mint az a kultúrانتropológia, amelyet ő használ. Mert ez utóbbi szerint a humanizáció nem más, mint bizonyos szokások átvétele, viselkedési normák és erkölcsi értékek elsajátítása, tehát csupán *alkalmazkodás* a társadalmi környezethez. A marxista felfogásban viszont ezen túl még valami található, ami nem más, mint az emberre jellemző legfontosabb sajátosság: s ez a környezet *alkotó átalakítása*. Enélkül lehetetlen megérteni a tömegkultúrát, amely alkotó feldolgozást sem igényel, s nem is járul hozzá ahhoz, hogy felismeresse és eredményesebbé tegye közösségformáló aktivitásunkat. Ezzel tehát dehumanizál. A marxista művelődéstudomány éppen ezért kell elleneznie a kommercializált tömegkultúrát s nem azért, mert minőségben elmarad a magas kultúrához tartozó művek színvonalától.

Az igazsághoz tartozik, hogy KŁOSKOWSKA végül mégis csak megemlíti a választást és értékelést javító *közvetlen nevelőhatás* szükségességét. E megállapítása azonban nem a könyvén végighúzó gondolatmenetből leszűrt következtetés; ha ugyanis a kommersz kultúrával kielégíthető igény szint társadalmilag közös vagy inkább hasznos, mint káros, akkor nem nagyon érthető, miért kell azt megváltoztatni?

MARÓTI ANDOR